

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 28, Sayı: 1, Sayfa: 327-346, OCAK – 2018

Makale Gönderme Tarihi:23.08.2017 Kabul Tarihi:20.10.2017

KIRIM SAVAŞI'NDA (1853 – 1856) RUS – İRAN YAKINLAŞMASINA KARŞILIK OSMANLI'NIN İNGİLTERE İLE İZLEDİĞİ POLİTİKANIN ESASLARI

The Basis of Ottoman Policies Towards England In The Aftermath Of Russo-Iranian Rapprochement In Crimean War (1853-1856)

Sıtkı ULUERLER*

ÖZ

Kırım Savaşı; ortaya çıkış sebepleri, savaşın seyri ve sonuçları açısından pek çok özelliği içinde barındırmaktadır. Savaş görünürde Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan siyasi anlaşmazlıkların sonucu gibidir. Ancak savaşın çıkış sürecindeki gelişmeler, Kırım Savaşı'nın devrin büyük güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki rekabetin bir yansıması olduğunu da göstermektedir. Bu dönemde yoğun bir şekilde yürütülen diplomatik görüşmeler ve çok cepheli müzakereler, her devletin kendi çıkarları bağlamında meseleyi değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Böylesine siyasi hesapların ve menfaatlerin ön planda olduğu bir vaziyette başlayan Kırım Savaşı'nda, Rusya karşısında Osmanlı'ya destek veren İngiltere ve Fransa, kendi siyasi çıkarları özelinde hareket etmişlerdir. Rusya, bu durumu fark edince en azından savaşın cephesini genişletmek, Osmanlı'yı daha da hırpalamak ve Asya topraklarından Hindistan ile ilgili İngiltere'ye gözdağı vermek için İran ile ittifak kurmaya çalışmıştır. O sıralar Rus baskısı ve etkisi altında olduğu anlaşılan İran Şahı, 1853 yılı sonbaharında Rusya ile ittifak antlaşması yapmıştır.

Bu bağlamda Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Rusya'nın İran ile kurduğu ittifakın aşamaları ve bunun Osmanlı üzerindeki yansımaları temel inceleme konumuz olacaktır. Aynı zamanda savaşın önemli taraflarından biri olan İngiltere'nin, Rusya'nın esas niyetini fark edip bu ittifakı bozmak için yaptığı girişimler incelenecektir. Bu çerçevede 1853 yılından 1854 senesi sonlarına kadar yoğun bir seyir izleyen diplomatik temaslar, Osmanlı'nın, İngiltere ile birlikte hareketi ve İngiltere'nin etki noktasında hem Osmanlı hem de İran üzerindeki tesirleri izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Savaşı, Osmanlı, İran, İngiltere, Rusya.

ABSTRACT

Crimean War has several characteristics concerning the reasons for its outbreak, course and consequences. The war seems to be the result of political disputes between the Ottoman Empire and Russia. However, the developments experienced during the outbreak of the conflict were a reflection of the competition between the great powers of the era; Britain, France and Russia. Because, the intense diplomatic negotiations and multi-faceted negotiations that were conducted at the time demonstrated that each party assessed the issue based on its own interests.

In the Crimean War, that started in an environment where such political calculations and interests were in the focus, Britain and France that supported the Ottoman Empire against Russia, acted in their own political interests. When Russia realized this fact, it tried to form an alliance with Iran in order to expand the battlefield, to further crush the Ottoman Empire and to intimidate Britain in India in Asia. Iran Shah, who was understood to be under the Russian influence during the time, signed an alliance agreement with Russia in the autumn of 1853.

In this context, the stages of the alliance that Russia established with Iran during the Crimean War (1853-1856) and its repercussions on the Ottoman Empire will be the main topic of the present study. Furthermore, the attempts of Britain, which was one of the most significant sides of the war, to disrupt the alliance after recognizing the real objective of Russia will be examined. In this framework, the intense diplomatic contacts that lasted during 1853 and 1854, Ottoman actions along with the British intentions and the British influence on the Ottoman Empire and Iran will be discussed.

Key Words: Crimean War, Ottoman, Iran, Britain, Russia.

* Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, BİNGÖL e-posta: suluerler@bingol.edu.tr

Giriş

XIX. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı Devleti'nde pek çok açıdan sıkıntıların baş gösterdiği bir devirdir. Bir yandan Batılı tarzda yenileşme çabaları yapılmaya çalışılırken, bir yandan da 1829 senesine kadar ağırlıklı olarak Rus tehdidi altında yapılan savaşlarda mağlubiyetler alan bir Osmanlı görüntüsü söz konusudur. Bunun yanında yerel anlamda Mısır, Suriye ve Lübnan gibi yerlerde yaşanan isyanlar, devleti rahatsız eden diğer meseleler arasındadır.¹ Bu isyanlar içerisinde bilhassa Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanının yaklaşık on yıllık seyri (1831-1841), devletin aciz durumunu büyük oranda ortaya koyan hususlardan biridir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı gibi bir iç meselenin bile Osmanlı yönetimince sonuçlandırılmaması, Osmanlı ordusunun bir valinin oğlu komutasındaki ordu karşısındaki mağlubiyetleri, mevcut durumu ortaya koyan gelişmelerdendir. Mısır sorununun halli noktasında bile Batılı güçlerden medet uman bir Osmanlı yönetimi ve bu devletlerin bir şekilde devreye girmemesi halinde, kendi sorunlarını çözemeyen idare görüntüsü ortadadır.²

Bu sıkıntılı döneme ilişkin olarak Enver Ziya Karal'ın belirttiği üzere, “Osmanlı'nın kendi kendine yeterliliği prensibinden” vazgeçtiği bu devirde Osmanlı yönetimi, Rusya'nın izlediği siyasetten dolayı İngiltere ve Fransa'ya yaklaşma niyetindedir. Özellikle İngiltere, gerek dünya üzerindeki gücü noktasında ve gerekse Avrupa dengesindeki ağırlığı açısından Osmanlı'nın destek almaya çalıştığı, ikili antlaşmalar yaptığı bir devlet mesabesinde.³ Ayrıca “Şark Meselesi” çerçevesinde İngiltere'nin kendi menfaatleri doğrultusunda bu devirde Osmanlı toprak bütünlüğünü savunur görünmesi, Osmanlı'yı İngiltere'ye daha da yaklaştıran diğer bir husustur. Bu arada 1848 ihtilallerinin Avrupa'daki yansımaları ve Macar mülteci meselesinde Osmanlı'nın mültecilere kapısını açması, bir şekilde Batı kamuoyunda Osmanlı'ya olan sempatiyi arttıran gelişmelerdir.⁴

Genel hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı öncesi genel durumu bu vaziyette iken, savaşın diğer tarafı olan Rusya'nın tarihi emellerini gerçekleştirmeye çalıştığı bilinmektedir. 1825 yılında başa geçtikten sonra yayılma politikasını Osmanlı toprakları üzerinde sürdürme niyetini açıkça belli eden Rus Çarı I. Nikola'nın girişimleri, çok yönlü bir siyaset şeklindedir.⁵ Çar I. Nikola'nın, bir taraftan Eflak ve Boğdan üzerinden emellerini gerçekleştirmeye çalışırken, bir yandan da Hıristiyanlık gayretiyle sözde Ortodoksların savunuculuğu kapsamında Osmanlı'ya yüklenme ve Batı kamuoyunu bu açıdan kendi yanına çekmenin hesapları yaptığı da bilinmektedir.⁶

Çar I. Nikola, o zamanki dünya siyasetindeki güç dengesinde İngiltere'nin konumunu çok iyi bildiğinden, Osmanlı ile ilgili niyetlerini gerçekleştirebilmek için İngiltere'yi ikna etmeyi gerekli görmektedir.⁷ Ancak devrin süper gücü olan ve sömürgeleri ile dünyada geniş bir alana yayılmış bulunan İngiltere, Rusya'nın esas niyetini çok iyi bildiğinden bu devlete karşı mesafelidir. Zira Rusya'nın temel amaçlarından birinin sadece Balkanlardaki Slavların yaşadığı bölgelerle sınırlı olmadığını, Asya coğrafyasında Hindistan'a kadar gitmek olduğunu tahmin eden İngiltere, onu durdurmanın gerekliliği kanaatindedir.⁸

¹ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 2011, s. 2858-2884. 18. Yüzyıl sonlarından itibaren Batılı güçlerin Osmanlı ile ilgili hesapları noktasında önemli değerlendirmeler için ayrıca bkz. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Sezer, YKY yayınları, İstanbul 2010, s. 21-55.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 1995, s. 124-140; Sertoğlu, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 2920-2934; Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 95-126.

³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 218.

⁴ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 129-136, Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 218-220.

⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK, Ankara 2011, s. 64-68.

⁶ A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kırım Kırana Osmanlı-Rus Savaşları: Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 353-359.

⁷ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 70.

⁸ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 325-328.

Bu bağlamda 1853 yılında Osmanlı için “*hasta adam*” benzetmesinin Rus Çarı tarafından St. Petersburg’daki bir baloda İngiliz elçisine ifade edilmesine karşılık, Osmanlı topraklarının paylaşım teklifinin İngiltere tarafından reddedilmesinin temel sebebi, Rus genişleme siyasetinden İngiltere’nin duyduğu rahatsızlıktır.⁹ Zaten Çar I. Nikola’nın Osmanlı’ya yönelik niyetlerini gerçekleştirmek için kendini durduracak bir güç olmadığı hırsıyla hemen harekete geçip, bunun için de kutsal yerler meselesini gündeme getirip, diplomatik manevralar sergilemesi boşuna değildir.¹⁰

Bu diplomatik manevralara göre Rusya’nın 1853 yılında Prens Mençikof’u¹¹ olağanüstü elçi statüsünde İstanbul’a göndermesinin gayesi, savaşın ön hazırlığını yapmaktır.¹² Pervasız bir kişiliğe sahip Prens Mençikof’un tavırları ve taleplerini, bağımsız hiçbir devletin kabul etmeyeceği tarihi kayıtlara geçen bir husustur.¹³ Böyle bir diplomatik iklimden başlayan siyasi gerginliklerin savaşa dönüşme temayüllerini iyi sezen Osmanlı yönetiminin, başta İngiltere olmak üzere Fransa’ya yakın bir tavır alması da mecburiyettendir. Bütün klasik tarih kitaplarımızda geçtiği üzere, bu süreçteki diplomasi arenasının en etkin simalarından birinin İstanbul’daki İngiliz elçisi Lord Stratford Canning¹⁴ olduğu da unutulmamalıdır.¹⁵

Karal, o sıralar Canning’in, Osmanlı diplomasisine yön verdiğini belirtmektedir.¹⁶ Yine Ahmed Cevdet Paşa, Canning’in siyaseten Osmanlı yönetimine müdahale eden bir kişilik olmasının yanında, Kırım Savaşı müddetinde Fransızların da diplomatik nüfuzunun Osmanlı içinde epeyce arttığını belirtmektedir.¹⁷ İngiliz tarihçi Anderson ise, Osmanlı nazırları üzerinde İngiliz elçisi Canning ve Fransız elçisi La Cour’un etkili oldukları hususunun abartıldığı kanaatini taşıyarak, bu konunun tartışmaya açık olduğunu ifade etmektedir.¹⁸

Bu tartışmaların boyutu ne olursa olsun, Kırım Savaşı’nın (1853-1856) seyrini ve gelişmelerin mahiyetini etkilemede diplomatların tavırlarının ne kadar belirleyici olduğunu ileriki kısımlarda daha da net göreceğiz. Yaşanan süreçte gerek İran’daki Osmanlı Sefiri Ahmed Vefik Efendi’nin usta diplomatlığı, gerekse İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri¹⁹ ile İngiltere’nin İran’daki maslahatgüzarı Thomson’un izlediği siyaset buna örnek oluşturmaktadır.

Ayrıca Kırım Savaşı başlamadan önce Osmanlı ile İran arasındaki gerginlikler de iyi analiz edilmelidir. Nitekim iki devlet arasında o sıralar eskiye dayalı pek çok tartışma konuları devam etmekle birlikte, 1849 yılından beri sürdürülen gerek sınır tespiti ile ilgili yapılan müzakerelerin sonuçlanmamış olması, gerekse sınır boylarındaki aşiretlerin çıkardığı sorunlar, Osmanlı-İran ilişkilerinin açmazlarıdır. Osmanlı yönetimi, müzminleşen bu konular çerçevesinde İran ile yaşadığı sorunların yanında, Rusya ile diplomatik krizin savaşa doğru giden vaziyetini tahmin ettiğinden doğudaki Erzurum, Kars, Bayezid, Hakkâri, Bağdat vd. yerlerde gerekli tedbirler alma yoluna gittiği tarihi bir vakıadır.²⁰

⁹ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 137.

¹⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 222.

¹¹ Bu isim İngiliz tarih kitaplarında Menshikov şeklinde geçmektedir. Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 139.

¹² Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 72; Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 139-140.

¹³ Ali Fuad Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. I, TTK, Ankara 1987, s. 15-18.

¹⁴ Lord Stratford Canning, 1852 yılında Lord Stratford de Redcliffe unvanını almıştır. Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 139.

¹⁵ Canning’in bu süreçteki konumu ve kendi bakış açısıyla *Şark Meselesine* ilişkin tespitleri için bkz. Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 118-121. Ayrıca Canning’in yürüttüğü diplomasiye ilişkin geniş bilgi için bkz. Harold Temperley, *England and The Near East, The Crimea*, Frank Cass Company, London, 1964, s. 368-380.

¹⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 229.

¹⁷ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, Yayınlayan Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991, s. 26.

¹⁸ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 141.

¹⁹ Mirza Ağa Han Nuri’nin, Nasıreddin Şah zamanında (1848-1896) sadrazamlığa gelişi (1851-1858) ve kendisinin İngiltere’ye yakın bir kişi olduğuna dair bilgiler için bkz. Yılmaz Karadeniz, *İran’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006, s. 178.

²⁰ Hasan Şahin, “Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri”, *Osmanlı*, Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 114.

Bu dönemde İran'ın genel durumuna bakıldığında, her açıdan sıkıntıların olduğu görülmektedir. Zira XIX. asrın başından beri pek çok sorunla uğraşmak zorunda kalan İran, Rusya karşısında aldığı iki mağlubiyetin (1812 ve 1828) olumsuz etkilerini üzerinden atamamıştı. Özellikle 1828 tarihinde Rusya ile imzaladığı Türkmençay Antlaşması ile önemli yerleri kaybetmesi, devletin imajını ciddi anlamda sarsmıştı.²¹ Yine Rus tahriki ile Muhammed Şah (1834-1848) zamanında girişilen Herat seferi (1838-1841) ve alınan kötü sonuç İran'ı iç karışıklığa da itmişti.²² Açıkçası İngiliz-Rus rekabeti ve tesiri bu devirde İran yönetimi üzerindeki baskın güçlerdi. Ancak bu iki güç arasında yakınlığı ve birinci derecede tehdit oluşturması dolayısıyla Rusya'nın, İran'daki etkisi daha da belirgindi.²³ Kısacası tarafların durumuna ilişkin ifade etmeye çalıştığımız bu genel vaziyet içerisinde Kırım Savaşı başlamıştı.

Bu çalışmamızda üzerinde durmak istediğimiz esas husus, İran'ın, Kırım Savaşı başladığı zaman Rusya'ya yakın tutumunun Osmanlı ile İngiltere nezdindeki karşılığıdır. Zira Osmanlı'nın doğu cephesinde Rusya ile yapacağı mücadelede İran'ın tavrı önemli bir konudur. Bu açıdan Ortadoğu bağlamında o sıralar "*düvel-i muazzama*" olarak adlandırılan büyük güçlerin bu havaliye ilişkin tutumları, savaşın sadece Osmanlı ve Rusya arasında olmadığını, esas rekabetin kendileri arasındaki güç mücadelesi olduğunu da göstermektedir. Bu güç mücadelesinin nerelerden kaynaklandığının anlaşılması açısından sadece ekonomik yönden durum ele alındığında İngiltere için vaziyetin önemi ortaya çıkmaktadır.

Nitekim İngiltere, XIX. asrın ikinci yarısı itibariyle sanayileşme ve sömürgecilikte elde ettiği muazzam güçle, Ortadoğu ticaretinden en büyük payı alan devlet durumundaydı. Ali İhsan Gencer'in açık bir şekilde belirttiği üzere; "*İskenderun ve Beyrut üzerinden Halep-Şam-Bağdat ticaretine de İngiltere hâkimdi. Mısır üzerinden Hindistan ile olan bağlantısı gayet kuvvetli idi. Diğer taraftan yeni kervan yolu ile Erzurum-Tahrân ticaretinde de tesirleri fazla idi... Bu nedenlerle İngiltere Ortadoğu meselesinden dolayı Şark meselesiyle yakından ilgileniyordu. İngiliz politikasının hedefi bu menfaatlerini korumak ve daha da genişletmeye dayanıyordu.*"²⁴

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere İngiltere, İran merkezli olarak Rusya'nın devreye sokacağı alternatif cephe arayışlarının hedefinde kendisinin olduğunu bilmekte ve buna göre hazırlıklarını yapmaktaydı.

Kırım Savaşı'nın özünü oluşturan, Osmanlı ile ittifak kuran İngiltere ve Fransa'nın stratejisini ortaya koyarak, Rusya'nın da niyetini göstermesi açısından Ziya Nur Aksun'un dikkat çektiği şu ifadeler mevcut durumu gayet güzel ifade etmektedir: "*Osmanlı Devleti'nin hâmişi ve vasîsi hüviyetine bürünen devletlerin bazısı bundan menfaatleniyorlardı. Bunlardan ekserisi Osmanlı topraklarının taksiminden bir diğerinin daha fazla istifade edeceği endişesinde buldukları için en son çare olarak, Türkiye'nin tamâmet-i mülkiyesi taraftarı bulunuyorlardı. Rusya, İngiltere ve Fransa karşılıklı hased ve kuşkularla dolu buldukları için birbirlerini kolluyorlardı.*"²⁵ Bu ifadeler Kırım Savaşı'ndaki ittifaklar ve düşmanlıkları ortaya koyan devletlerarası ilişkilerin hangi esaslara göre şekillendiğini göstermektedir. İşte bu rekabetteki devrin güçlerinin, Osmanlı ve İran ile ilgili yaklaşımları ittifakları veya düşmanlıkları buna göre şekillenmekteydi.

Açıkçası İngiltere ile Fransa'nın bu savaşta Osmanlı yanında yer alması nasıl ki o zamanki şartların gereği ve kendi menfaatlerinin yansımaları idiyse, Rusya'nın İran'ı Osmanlı'ya karşı yanına çekmeye çalışması Rus çıkarlarının bir diğer cephesiydi. Yine aşağıdaki kısımlarda göreceğimiz üzere; İngiltere'nin, İran meselesinde esas rakibin Rusya olduğunu bildiğinden, ona karşı İran'ı

²¹ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 278-294.

²² Vanessa Martin, "Social Networks and Border Conflicts. First Herat War, 1838-1841", *War & Piece in Qajar Persia*, Edited by. Roxane Farmanfarmanian, New York 2008, s. 110-112.

²³ P.M. Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, London 1915, s. 390-430; Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, s. 147-170.

²⁴ Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanı'ndan (1839) 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C XI, İstanbul 1989, s. 459.

²⁵ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 324.

tehditlerle geri adım attırması ve Rus-İran ittifakını engellemesi İngiliz diplomasisinin, askeri gücünün ve Ortadoğu politikasının bir yansımasıydı. Osmanlı ve İran ise bu siyaset arenasının iki etkisiz ayağı halindeydi.

Bu ön bilgilerden hareketle İran'ın, Kırım Savaşı sürecinde nasıl bir tavır içinde olduğu, Rusya ile yakınlaşip ittifak kurması ve bu durumun başta Osmanlı olmak üzere Osmanlı'nın en önemli müttefiki durumunda olan İngiltere üzerindeki tesirlerine bakmak gerekmektedir.²⁶

1- Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Başlaması ve Rus-İran Yakınlaşmasına Giden Yol

İstanbul'a olağanüstü diplomat payesiyle Rusya tarafından gönderilen Prens Mençikof'un üslubu, Osmanlı'dan talepleri iki devlet arasında savaşın kaçınılmaz bir hal almasına sebebiyet vermiştir. Bu süreçte savaşın engellenmesi amacıyla yapılan girişimlerden bir sonuç elde edilememiştir.²⁷ 21-22 Haziran 1853'te Rusya'nın Eflak ve Boğdan'a girmesiyle başlayan Kırım Savaşı, 23 Ekim 1853'te Osmanlı'nın da resmen savaş ilan etmesiyle devam edip gitmiştir.²⁸ Ali Fuad Türkgeldi, bu savaşı bir satırda şöyle açıklamaktadır. "*Kırım muharebesi taassup, taazzum, tecebbür ve ihtirasın muhassalasıdır.*" Bu ifadelerdeki terimlerin günümüz karşılığı sırasıyla; taraftarlık, büyüklük, kibirlenme ve arzunun neticesi şeklindedir.²⁹

Kırım Savaşı başladığında Osmanlı-Rus çarpışmalarının iki cephesi vardır. Bu iki cephe Rusya ile Osmanlı'nın yaptığı savaşlarda klasikleşmiş mevkiilerdir. Bunlar batıda Tuna cephesi doğuda ise Kafkasya'dan başlayıp güneye doğru inen hat ki, Osmanlı'nın doğu sınırlarını oluşturmaktadır.³⁰ Savaşın ilk zamanlarında Osmanlı, Rusya karşısında zor durumdayken ve Batı'dan destek umarken, birden İran'dan gelen bilgiler İran'ın da savaşın içine çekileceği kaygısını doğurmuştur.

Tahran'daki Osmanlı elçisi Ahmed Vefik Efendi, diplomatik anlamda İran'da olup bitenlerle ilgili bilgileri Osmanlı'ya ulaştırıp, Osmanlı yönetiminden gelen talimatlara göre hareket eden önemli bir diplomatı.³¹ Onun her gelişmeye ilişkin gönderdiği raporlar büyük önem taşımaktaydı. Nitekim Ahmed Vefik Efendi, 1853 sonbaharında gönderdiği raporunda; o sıralar İran ile Rusya arasındaki yoğun diplomatik temasların bir ittifak anlaşmasına doğru gittiğini belirtmişti.³²

Aynı zaman zarfında Osmanlı'nın Bağdat Valisi ve Irak-Hicaz Ordusu Komutanı Mehmed Reşid Paşa da, Ahmed Vefik Efendi'nin gönderdiği bilgilere benzer şekilde 23 Eylül 1853'te gönderdiği yazısında, İran'ın durumu ve Osmanlı'ya yönelik İran'daki tutuma ilişkin önemli ayrıntılara yer vermişti. Bu yazıda, özellikle Rusya'nın "*teşvik ve tahriki ile*" İran'da Osmanlı'ya karşı hazırlıkların yapıldığı kesin ifadelerle dile getirilmiştir.³³

²⁶ Rusya'nın, İran ile ilgili politikaları XIX. asrın ilk yarısı itibarıyla çeşitli kereler kendini göstermişti. Özellikle İran'da Muhammed Şah'ın saltanatında ve sonrasında Nasıreddin Şah zamanında Rusya tahriki ile İran'ın Herat seferi ve bunun yansımaları İngiltere açısından Rusya'nın Hindistan'a doğru niyetlerini ortaya koymuştur. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 411-441.

²⁷ Mençikof'un İstanbul'daki faaliyetleri hakkında analizler için bkz. Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 139-142; Temperley, *The Crimea*, s. 303-319.

²⁸ İlhan Akbulut, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 208, Şubat 2014, s. 341; Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 146; Temperley, *The Crimea*, s. 365-371.

²⁹ Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. I, s. 1.

³⁰ Osmanlı-Rus savaşları hakkında genel bilgiler için bkz. Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 265-353.

³¹ Ahmed Vefik Efendi (Paşa), son dönem Osmanlı Devleti'nin önemli simalarından ve sadrazamlarından biridir. Kendisinin hayatı, kişiliği ve devlet tecrübesine dair önemli bilgiler veren İbnülemin Mahmud Kemal İnâl eserinde, 15 Şaban 1267 / 15 Haziran 1851 tarihinde İran'a büyükelçilikle tayin olunan Ahmed Vefik Efendi'nin, Tahran'da bu görevi yürüttüğü müddet içerisinde izlediği diplomatik usuller, dirayet ve liyakat esaslı çalışmaları dolayısıyla kendisine duyulan memnuniyeti belirtmektedir. Ahmed Vefik Efendi, Tahran'daki büyükelçilik vazifesini iyi bir surette tamamlayıp 1855 senesinde İstanbul'a dönmüştür. İbnülemin Mahmud Kemal İnâl, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, V. Cüz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 651-654.

³² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Yayın No 84, Ankara 2006, s. 79.

³³ BOA, A. AMD. 49/18, 19 Zilhicce 1269 (23 Eylül 1853).

Mehmed Reşid Paşa'nın gönderdiği yazıda, Rusya'nın esas gayesinin, Osmanlı-İran sınırında "bir gaile-i cesime çıkarmak olduğunun" işitildiği ve bu yönde çalışmaların yapıldığı belirtilmiştir. Bağdat Valisi, gelişmeleri bu merkezde ele alıp Osmanlı yönetimini uyarmakla birlikte, İran'a diplomatik anlamda bir uyarı yapılsa bile bunun pek caydırıcı olmayacağını belirtmiştir. İran'a karşı ancak İngiliz gücünün ve tehdidinin netice vereceğini belirten Bağdat Valisi, Bağdat'ta bulunan İngiliz Konsolosunun kendisine ifade ettiği bilgileri de aktarmıştır. Bu bilgilere göre, İngiltere'nin Hint sahillerinde bulunan askeri kuvvetlerinden lüzumlu miktarda askeri Basra Körfezi karşısındaki Acem sahillerine getirmesi halinde, İran'ın bundan ürkeceği ve Rusya yanında yer almayıp, Osmanlı'ya karşı sınır boylarında bir harekete girişmeyeceği öngörüsü zikredilmiştir.³⁴

Gelen bu raporlar üzerine harekete geçen Osmanlı yönetimi, Kerkük'ten Basra'ya kadar olan Irak havalisindeki yerel yönetimleri uyarak, olası İran saldırısına karşı askeri hazırlıklar yapmalarını istemiştir. Bu hazırlıkların mahiyetine bakıldığında, -Osmanlı arşiv vesikalarında da açıkça belirtildiği üzere- her aşamada İngiltere'nin etkili olduğu, sürekli onlara danışılıp, onlardan gelen öneriler doğrultusunda hareket edildiği anlaşılmaktadır.³⁵ Bu bilgiler bile, Kırım Savaşı sürecinde Osmanlı'nın izlediği siyasetin ne derece kendine has olup olmadığını, İngiltere'nin etki ve rolünün hangi seviyelerde olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu meyanda Rus-İran yakınlaşmasında Osmanlı yönetimini, özellikle de Bağdat Valisi'ni en çok tedirgin eden husus, İran'ın olası bir saldırısıyla koordineli olarak Irak'taki Şii kesimlerin harekete geçmesi ihtimali olmuştur. İhtimal dâhilindeki böyle bir durumdan oldukça çekinen Bağdat Valisi Mehmed Reşid Paşa, Osmanlı'dan otuz beş bin kişilik asker desteği bile istemiştir. Bu kapsamda gelişmelerle ilgili Mehmed Reşid Paşa'nın sürekli istişare ettiği Bağdat'taki İngiliz Konsolosu, onu rahatlatarak öngörülerde bulunmuş ve her halükârda İngiltere'nin Rus-İran ittifakına mani olacağını söylemiştir. İngiltere'nin Bağdat Konsolosu, eğer İran böyle bir saldırıda bulunursa Basra Körfezi'ne çıkartma yapacak İngiliz gemilerinin ve askerinin geldiğini gören İran'ın, mecburen buraya yönelmek zorunda kalacağını belirtmiştir.³⁶

1854 senesi Şubat ayında Ahmed Vefik Efendi'nin Tahran'dan gönderdiği yazıda, İran-Rus yakınlaşmasına bağlı olarak Aralık ayından itibaren İran'ın, Osmanlı sınırı üzerinde askeri yığınaklar yapmaya başladığı vurgulanmıştır.³⁷ Özellikle Azerbaycan taraflarında yaklaşık on iki-on beş arasında İran askeri taburunun istihdam edildiği, ancak kış şartları dolayısıyla İran'ın ağırdan davrandığı bildirilmiştir. Bu gelişmeler karşısında İranlı yetkililer, eski devirlerde olduğu gibi Osmanlı'nın başka bir devletle sıkıntılar yaşadığı veya savaşa girdiği zamanlarda devreye soktukları tahrik ve şikâyet politikaları üzere, iki devlet arasında müzminleşmiş sorunları gündeme getirmeye başlamışlardır. Osmanlı yönetiminin İran'ın bu tutum bir nevi taktik olarak algılanmıştır.³⁸

O sıralar Osmanlı ile İran arasında var olan sınır müzakereleri ve tartışmalı mevkiiler konusunda Kotur³⁹ ve Kerbela⁴⁰ örneklerinden hareketle, Osmanlı yönetimi nezdinde İstanbul'daki

³⁴ BOA, A. AMD. 49/18.

³⁵ BOA, A. AMD. 49/18.

³⁶ Muhammed Rıza Nasırî, *Nâsıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1977, s. 107.

³⁷ BOA, İ.DH. 292/18362, 16 Cemaziyelevvel 1270, (15 Şubat 1854).

³⁸ BOA, A. AMD. 49/18, 19 Zilhicce 1269 (23 Eylül 1853).

³⁹ Kotur, Osmanlı-İran sınırı üzerinde bulunan (Van'ın doğusunda) konumu itibarıyla önemli mevkiilerden biridir. Bu yerin kime ait olduğu konusunda Osmanlı ile İran arasında ciddi gerginlikler yaşanmıştır. Hatta 1849 yılında Bağdat'ta, İran ile yürütülecek sınır müzakerelerine katılacak olan Osmanlı heyetinin başkanı Derviş Paşa, önce Kotur'a uğrayıp buranın Osmanlı'ya aitliğiyle ilgili çalışmalar yapmış ve sınırlarını belirlemiştir. Bu durum tartışmaları daha da arttırmıştır. O süreçte ve sonrasında İran, her fırsatta Kotur meselesini gündeme getirmiştir. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", *Turkish Studies*, Volume, 10/5, Spring 2015, s. 332-350.

⁴⁰ Kerbela, o dönemde Osmanlı hâkimiyeti altındaki Irak'a bağlı idi. Burası İslam tarihinde yaşanan Hz. Hüseyin'in Emeviler tarafından şehit edildiği yer olması dolayısıyla daha da önemli bir hale gelmekteydi. Şiîler, başta Hz.

İran Maslahatgüzarı şikâyetlerini dile getirmiştir. Bununla koordineli olarak Rusya'nın Tebriz Konsolosu, Azerbaycan'da adamları vasıtasıyla Osmanlı aleyhine propagandalar yaptırmaya başlamıştır. Bu propagandada; Rusya'nın, Osmanlı ile olan savaşta büyük başarılar elde ettiği, Osmanlı'nın kesin mağlubiyetinin yakın olduğu yönündeki söylentiler, çarşı ve pazarlarda dile getirilmiştir. Bu propagandalarla Rusya'nın amacının, Osmanlı-İran sınır bölgesindeki İran halkının zihnini bulandırmak olduğu anlaşılmıştır. Gaye Osmanlı-Rus savaşında, Rus üstünlüğünün kesin olduğunu gösterip, İran toplumunu da bir şekilde Osmanlı aleyhine tahrik etmek ve İran Şahı'nın Rusya ile kuracağı ittifak için halk desteğini sağlamak olduğu belli olmuştur.⁴¹

Rusya'nın, İran içinde bu şekilde yaptığı propagandalardan en çok etkilenen kişinin İran Şahı Nasıreddin Şah olduğu gelişmelerin seyrinden anlaşılmıştır. Şah'ın, Rusya'ya yakınlık duyduğu Osmanlı yönetince kavranmıştır. Durumun ciddiyetine dikkat çeken Ahmed Vefik Efendi, istihbarat açısından İran'da meydana gelen hadiseler ve Rus-İran ittifakının mahiyeti hakkında Ekim 1853'ten beri pek sağlıklı bilgiler alamadığını da itiraf etmiştir. Ahmed Vefik Efendi, İran'da meydana gelen gelişmeleri, Rusya'nın, aktif bir şekilde İran Şahı başta olmak üzere İran yönetimi üzerinde etki oluşturmak olduğunu Osmanlı yönetimine bildirmiştir.⁴²

O süreçte Rus-İran yakınlaşmasının seyri şöyle olmuştur. Petersburg'da görev yapıp da görev süresi son bulan ve Tahran'a dönmek için harekete geçen İran elçisinin yanında, üç kişilik bir Rus heyeti de yer almıştır. Bu arada Tahran'daki Rus Elçisi, Petersburg'dan Rus diplomatik heyetinin gelmesinden önce, İran Şah'ı ve Sadrazamı ile ikili görüşmeler yapıp, onları ikna etmeye çalışmıştır. Hatta Rus Elçisi, kendi inisiyatifi ile -Rusya Devleti'nden resmen onay almadan- İran yönetimine bazı vaatlerde bulunmuştur. Bu vaatler; İran'a, Rusya'nın para ve asker yardımında bulunacağı şeklinde olup, karşılığında İran'dan beklenen ise Rusya ile ittifak antlaşması yapmasıdır. Rus Elçisi, kimi zaman tehdit yollu kimi zaman da nasihat şeklinde olmak kaydıyla İran Şahı başta olmak üzere yönetimi etkilemeye çalışmıştır.⁴³

Rus diplomatik heyetinin Tahran'a gelmesiyle İran yönetimi üzerindeki Rus ablukası daha da artmıştır. Zira bu heyet, kendi elçilerinin İran'a, Rusya adına vaat ettiği yardım hususlarının Rus yönetimi tarafından kabul edildiğini deklare etmiştir. Buna göre Rusya'nın İran'a asker ve para yardımı yapacağı hususu resmîyet kazanmakla birlikte, bunun karşılığında İran'ın fiilen masaya oturup ittifak antlaşması yapması şartı gündeme getirilmiştir.⁴⁴

Rus Çarı I. Nikola, açıkça Osmanlı'ya karşı Asya'dan bir destek bulma arayışı kapsamında İran'ı yanına çekmeyi akıllıca bir iş olarak görmüştür. Rusya'nın, Kırım Savaşı'nda Batı'da kendisine destek olabilecek büyük bir gücün bulunmadığını kavraması, böyle bir girişimin sebepleri arasında yer almıştır.

Bu meyanda 1853 yılı Eylülünde, İran'ı ikna etme ve bir ittifak antlaşması oluşturma maksadıyla özel yetkilerle Rus elçisi Dolgoruki'nin⁴⁵ Tahran'a gittiği haberi alınmıştır.⁴⁶ Bu kişi diplomatik anlamda Rus-İran ittifak antlaşmasının mimarı kabul edilmektedir. Dolgoruki,

---

Hüseyin'in kabrinin burada olması dolayısıyla buraya apayrı bir değer atfetmekte ve her yıl ziyaret için akın akın gelmekteydiler. Ancak XIX. asrın başından itibaren Arap yarımadasında ortaya çıkan Vahhabi hareketi, Şiilere yönelik şiddet eylemlerinin artmasına sebep olmuştu. Bu durum süreklilik arz eden bir hale dönüşmesinin yanında, Osmanlı-İran siyasi ilişkilerinin gerginleşmesindeki konu başlıklarından birini oluşturmuştu. İran, her fırsatta Kerbelâ'da yaşanan olayları veya basit bir kargaşalığı bile Osmanlı'ya karşı kullanmaya çalışmıştı. Vahhabi hareketinin ortaya çıkışı, Kerbelâ'da yaşanan gelişmeler ile ilgili önemli bilgiler için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C VII, Matba'a-i Osmanî, Dersa'âdet 1309, s. 165-167; İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 80.

⁴¹ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 80.

⁴² *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 80.

⁴³ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 80.

⁴⁴ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 80-81.

⁴⁵ Bu kişinin isminin yazılışıyla alakalı kaynaklarda farklı biçimler bulunmaktadır. Dolgorki, Dolgurki, Dolgoruki gibi. Bunlar içerisinde Sykes'in eserindeki yazım olan Dolgoruki'yi kullanmayı uygun gördük.

⁴⁶ Sykes, Prens Dolgorki'nin İran'a gelişini ve Şah'la görüşme mevzusunu, ona verilmiş olan gizli görev kapsamında tanımlamaktadır. Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 449.

Nasıreddin Şah ile gizli bir şekilde ittifak maddelerini görüşmüştür.⁴⁷ Zaten o sıralar Rusya'ya meyilli olduğu bilinen İran Şahı'nın, ittifaka olumlu yaklaştığı gelişmelerin seyrinden anlaşılmıştır.⁴⁸

Dolgoruki'nin, Şah'a yapılacak ittifak antlaşması karşılığında Osmanlı'dan vaat ettiği yerler, yüzyıllardır İran'ın Osmanlı toprakları ekseninde almayı arzuladığı ve bu sebeple vakti zamanında savaşlar yaptığı mevkiiler olması, Şah'ı bayağı etkilemiştir. Buna göre, İran, Kırım Savaşı'nda Rusya yanında Osmanlı'ya karşı harbe girmesi halinde iki cephede askerlerini toplayacaktı.⁴⁹ Bu cepheler Erzurum ve Doğu Bayezid cephesi ile Bağdat cephesiydi. Gerekli hallerde bu cephelerden harekete geçecek olan İran askeri; Bağdat, Kerbela, Necef, Kotur, Doğu Bayezid ve Erzurum'a saldırıp buraları işgal edecekti. Ayrıca Rusya, 1828 yılında İran ile imzaladığı Türkmençay Antlaşması maddelerinden olan ve İran'ı ağır bir tazminat ödemeye mahkûm ettiği şarttan da vaz geçecekti. Eğer harbin seyrine göre İran'ın fiilen askeri anlamda harekete geçmesi gerekmezse, Rusya, İran ordusunun teçhiz edilmesi noktasında masrafları üstlenecekti.⁵⁰

Bu teklifler göz önünde bulundurulduğunda, bunların Şah tarafından reddedilemeyeceği ortadaydı. Zaten evvelinden beri Osmanlı-İran ilişkileri kapsamında gerginliklerin ana sebebi olan mahaller ve İran'ın ele geçirmek istediği yerler bu mevkiilerdi. Bunun yanında İran'ın askeri sistemini zamanın icaplarına göre modernleştirilmesi gerekmektedir. Bunun için de paraya ve uzmana ihtiyaç vardı. En nihayetinde İran'ın, uzun zamandan beri kendisine karşı giriştiği savaşlarda ağır mağlubiyetler aldığı Rusya'dan çekinme durumu da söz konusuydu.

Bunlara paralel olarak İranlı tarihçi Nasırî'nin, bu ittifak girişimini mecburiyetten kaynaklanan bir durum olduğuna dair ileri sürdüğü şu husus da dikkat çekicidir. Rus Çarı I. Nikola, açıkça Nasıreddin Şah'a bu ittifaka yanaşmazsa, İran üzerine asker sevk edip Tebriz'i işgale edeceği tehdidinde bulunmuştu. Bu tehdit İran Şahı'nı bayağı korkutmuş ve ittifaka sıcak bakmasına zemin hazırlamıştı. Ayrıca İran'ın, Rusya ile ittifak kurmasının bir diğer stratejik ve lojistik anlamda Rusya'ya getirisi, harp esnasında İran ile Osmanlı arasında ticari münasebetlerin kesilmesi dolayısıyla İran'dan alınan bazı temel ihtiyaç maddelerinin alınmaması, Osmanlı'yı olumsuz yönde etkileyecekti. Yine Osmanlı'nın, İran topraklarından kendi askerini geçiremeyecek olması da bir başka etkendi.⁵¹

2- Rus-İran İttifakını Engellemek İçin Osmanlı-İngiliz Ortak Siyaseti

Anlaşıldığı kadarıyla Dolgoruki ile Nasıreddin Şah arasındaki ittifak müzakereleri gizlilik içerisinde yürütülmüştü. Ancak Tahran'daki Osmanlı Elçisi Ahmed Vefik Efendi, Rus-İran ittifakı meselesiyle ilgili aldığı duyumlardan son derece rahatsız olmuş, bunu İran yönetimine bildirmişti. Hatta böyle giderse İran'ı terk edeceğini de belirtmişti. Aynı zamanda İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri, Şah'tan Rusya ile yaptığı gizli görüşmelerin detayını öğrenmişti. Öyle görünüyor ki, İran Sadrazamının bile ilk etapta Şah ile Dolgoruki arasında yapılan ittifak antlaşmasından haberi olmamıştı. İttifakın içeriğine vakıf olan ve İngiliz taraftarı olduğu bilinen İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri, Tahran'daki İngiliz elçisinin de uyarılarıyla Şah'ı bu ittifak girişiminden caydırma-ya çalışmış ancak başarılı olamamıştı. Neticede Şah'ın emri ile 1853 yılı Eylül sonunda Rusya ve İran arasında ittifak antlaşması imzalanmıştı.⁵²

Bu antlaşmanın maddelerinin detayına girmeden genel mahiyetine bakacak olursak; İran, Rusya'nın düşmanı mesabesinde olan Osmanlı'ya hiçbir askeri yardımda bulunmayacak, harp araç ve gereci göndermeyecekti. Osmanlı askerlerinin İran toprağından geçmesine izin verilmeyecek, İran-Rus sınırı üzerindeki aşiretlerin olası olumsuz hareketlerinin önüne geçilecekti. Bilhassa

⁴⁷ Şahin, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 115.

⁴⁸ İbrahim Caner Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, Arı-Sanat Yay. İstanbul 2013, s. 38.

⁴⁹ Dolgoruki'nin İran'daki faaliyetlerinin detayı için bkz. Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 43-47.

⁵⁰ Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 449-450; Nasırî, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 99-100.

⁵¹ Nasırî, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 101.

⁵² Nasırî, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 102.

Azerbaycan tarafından Osmanlı'ya erzak nakline mani olunacaktı. Rusya'nın, Osmanlı ile doğu cephesindeki çarpışmasında geri çekilme durumu söz konusu olması halinde, Rus askeri İran toprağına çekilebilecekti. İran'ın antlaşmaya sadık kalması halinde Rusya'ya olan elli bin tümenlik borcu silinecekti.⁵³

Aslında antlaşmanın bu maddeleri göz önünde bulundurulduğunda ilk zamanlarda Rusya tarafından İran'a vaat edilmiş olan Osmanlı topraklarına ilişkin bir madde yer almamaktaydı. Yine İran'ın askeri anlamda hemen harekete geçip Doğu Anadolu ve Bağdat taraflarına gitmesiyle ilgili bir şart da yoktu. Bunu şu şekilde izah etmek mümkündür. Rusya ilk etapta stratejik anlamda İran'ı bu savaşın dışında tutuyormuş gibi bir izlenim oluşturup, İran ile Osmanlı'nın bütün münasebetlerini askıya aldırarak istiyordu. Zaten böyle bir gelişmenin sonucu olarak İran'ın, sınır boylarında tedbir diye nitelendirilecek askeri hazırlıklar yapması bile, Osmanlı ile İran'ı karşı karşıya getirecek ve savaşa tutuşturacak hususlardı.

İranlı tarihçi Nasırî, Rus-İran ittifak antlaşmasının imzalanmasından sonra gelişmeleri ele alırken, İngiltere faktörünü ortaya koyup İngiliz taraftarı olan İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'nin, Şah'ın üzerinde müthiş bir tazyik oluşturduğunu söylemektedir. Buna rağmen Şah, yaklaşık kırk bin kişilik bir orduyu Azerbaycan tarafına gönderip bir şekilde Rusya ile akdedilen antlaşmaya sadık kalacağını göstermiştir. Devreye giren Osmanlı ve İngiliz diplomatları, İran Sadrazamının da desteğiyle Şah'ı bu girişiminden vazgeçirmeye çalışmıştır. Nasıreddin Şah, bu gelişmeler üzerine geri adım atar gibi olmuş ve ordunun bir müddet Azerbaycan'da kalmasını istemiştir. Osmanlı'nın Tahran Sefiri Ahmed Vefik Efendi ise, Kasım 1853 itibarıyla bu gelişmeler karşısındaki tepkisini hem İran'a bildirmiş hem de Osmanlı yönetimini bilgilendirmiştir.⁵⁴

Görünen o ki, Rusya'nın diplomatik olarak İran yönetimi üzerinde başlattığı bu baskı yönteminde İran Şahı'nın Rusya'ya meyilli olmasına karşılık, İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'nin böyle bir ittifak girişimine sıcak bakmadığı ortadadır. Dünya siyasetindeki güç dengesinin ne olduğunun farkında olan İran Sadrazamı, Rusya ile böyle bir ittifak kurmanın sonucunun başta İngiltere olmak üzere Fransa gibi Batılı devletleri karşısına almak olduğunu idrak etmiştir. İngiliz tarihçi Sykes'in verdiği bilgilere göre Tahran'da İngiliz yetkililer ile Mirza Ağa Han Nuri arasında bir dizi görüşmeler olmuş ve bunların da etkisiyle İran Sadrazamı, Rus-İran ittifakını engellemeye çalışmıştır.⁵⁵

İngiliz siyasetine yakınlığı dolayısıyla kimi zaman İran'da eleştirilere maruz kalan Mirza Ağa Han Nuri, kendinden önceki Mirza Taki Han'ın⁵⁶ sadrazamlığı zamanında sadrazam yardımcılığına getirilmesi ve kısa süre sonra onun yerine sadrazam olarak atanmasında (1851) İngiltere'nin desteği olduğu söylentileri de olmuştur.⁵⁷

Sadrazam Mirza Ağa Han Nuri, İran'ın zayıf durumunun bilincinde olarak, aynı zamanda Rus aleyhtarı olması dolayısıyla Rusya'nın tekliflerine sıcak bakmamıştır. Açıkçası İran Sadrazamı, meşhur bir tabir olan "*muvaazene (denge) siyaseti*" gütmeyen İran'ın hayrına olacağı kanaatini taşımıştır. Bunu da diplomatik yönden ilan eden ve İran'ın tarafsızlığını ortaya koyan Mirza Ağa Han Nuri'nin bu tavrından rahatsızlık duyan İran içindeki Rus taraftarı kesimler, huzursuzluklarını göstermişlerdir. Buna rağmen Şah'ın da gelişmeler karşısında sessiz kalması ve bir nevi süreci Mirza Ağa Han Nuri'nin eline bırakmış olması dikkat çekicidir.⁵⁸

⁵³ Bu antlaşmanın detayı için ayrıca bkz. İbrahim Caner Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, Arı-Sanat Yay. İstanbul 2013, s. 38-40; Nasırî, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 102-103.

⁵⁴ Nasırî, *Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 105-106.

⁵⁵ Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 451.

⁵⁶ Mirza Taki Han'ın sadrazamlığı ve Şah üzerindeki konumu hakkında bkz. Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 441-442.

⁵⁷ Sykes, İran'daki bu sadrazamlık değişiminde Mirza Taki Han'ın (Emir-Nizam) siyaseten etkisini kaybetmesi olarak görmektedir. Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 448. Bu dönemde İran yönetimindeki gelişmeleri için bkz. Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı*, s. 176-178.

⁵⁸ Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 448.

İran Sadrazamının yaptığına doğruluğunu savunan ve onun üzerinde etkili olduğu anlaşılan Tahran'daki İngiliz Maslahatgüzarı Thomson'un, bu süreçteki rolü de unutulmamalıdır. Thomson İran'ın zaafının, para ve askeri konular olmak üzere pek çok açıdan Batılı devletlerden yardım alma amacı taşıdığını bildiğinden, ona göre bir söylem geliştirmiştir. Thomson, İran'a benzer vaatlerde bulunarak bu yardımların İngiltere tarafından yapılacağı sözünü verip İran'ı, Rusya'dan uzaklaştırmaya çalışmıştır.⁵⁹

Bununla birlikte Thomson bir çeşit tehdit kabilinden İran'ın Rusya ile kurduğu ittifakı devam ettirmesi halinde, İngiltere'nin, Hindistan taraflarındaki deniz gücüne ait birkaç savaş gemisini Basra Körfezi'ne göndereceğini kesin bir üslupla vurgulamıştır. Bu açıklamalardan en çok Osmanlı memnun olmuştur. Zaten öteden beri İran diplomasisine güvenilmezlik esaslı⁶⁰ bir siyasi görüşe sahip olan Osmanlı yönetimi, İran'ın ancak bu tehditlerle Rusya yanına geçmesinin engelleneceğini tahmin etmiştir.⁶¹

Bu gelişmeler sonrasında İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri, iyi bir siyasi manevra ve ılımlı bir diplomatik dille harekete geçmiştir. Kendisi 23 Kasım 1853 tarihinde Tahran'daki Osmanlı Sefiri Ahmed Vefik Efendi'ye verdiği mektubunda, İran genel komutanı Aziz Han'ın yaklaşık kırk bin kişilik bir ordu ile Azerbaycan taraflarında bulunmasını, sınır güvenliğinin sağlanması kaygısıyla açıklamaya çalışmıştır. İran'ın, Rusya ile ittifak kurması durumunu da kesin bir dille reddeden Mirza Ağa Han Nuri, bunu kötü niyetli kişilerin uydurması olarak gösterip, Kırım Savaşı müddetinde İran'ın Osmanlı'ya yönelik düşmanca bir tutum takınmayacağını teminatını vermiştir.⁶² Bu arada Osmanlı-İran sınırı boylarındaki aşiretler konusu tekrar gündeme gelmiş ve bu mesele yeni gerginlikler doğurmuştur.

3- Osmanlı-İran Sınırdaki Aşiretler Konusunun Oluşturduğu Gerginlik

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Kırım Savaşı başladığı zaman Osmanlı ile İran arasında önceden başlamış olan sınırlar ve aşiretlerle ilişkin müzakereler devam etmekteydi. Hatta bu müzakereler neredeyse beşinci yılını doldurmak üzereydi ve pek fazla bir mesafe de kat edilmemişti. Osmanlı yönetimi, harbin başlangıcı aşamasında Rus-İran yakınlaşmasıyla ilgili bilgileri alınca ve bunun bir ittifaka dönüştüğünü görünce, hâlihazırda yürütülen müzakereler ve tartışma konularının daha da sıkıntılı bir hal alacağını fark etmişti. Zira kime ait olduğu tartışmalı olan mevkiilerle, hangi devlete bağlılığı belli olmayan konar-göçer aşiretler meselesi kronik sorunlardı.⁶³

Özellikle aşiretler merkezli olmak üzere bu harbin sınır boylarına nasıl yansıtacağı Osmanlı yöneticilerinin kafasını meşgul eden en önemli sorunlardan biriydi. Van, Hakkari, Bayezid, Kotur gibi Osmanlı topraklarıyla Hoy ve Urmiye gibi İran taraflarındaki mevkiilerle alakalı sıkıntılar ortadaydı. Bir de İran'ın, Kotur'a saldırıp burayı ele geçireceğine ilişkin söylentiler yerel anlamda büyük tedirginlikler doğurmuştu.⁶⁴ Mesele bu noktada Osmanlı'yı rahatsız ederken, bir de İran'ın

⁵⁹ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 81.

⁶⁰ Osmanlı yönetiminde İran'a ilişkin olumsuz bakış açısını ifade eden ve arşiv kayıtlarına yansıyan epeyce ifade bulunmaktadır. Nitekim 1853 senesi sonlarında İran'ın Azerbaycan taraflarına asker göndermesi hususunda Osmanlı Devleti rahatsızlığını açıkça İran'a bildirmiştir. İran ise verdiği cevapta; Osmanlı'ya yönelik bir saldırı kastının olmadığını, sadece kendi toprakları üzerinde bir dizi güvenlik tedbiri aldığı şeklinde açıklama yapmıştır. Bunun üzerine Osmanlı, İran'a ilişkin olarak şu ifadeleri kullanmıştır: "...bunların sözlerine hiçbir vakit de itimad olunmak caiz olmadığından..." Bu ifadeler bile Osmanlı devlet zihniyetindeki İran'a bakış açısını ortaya koyan önemli bir ayrıntıdır. *BOA*, İ. HR. 110/5387, 22 Cemaziyelevvel 1270, (10 Şubat 1854)

⁶¹ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 81.

⁶² Nasrî, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 108.

⁶³ Osmanlı-İran sını müzakereleri ve tartışmalı konularla alakalı geniş bilgi için bkz. Sıtkı Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret (1800-1854)*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2015, s. 143-250.

⁶⁴ *BOA*, İ. HR. 110/5387. Belgede; "İranlunun Kotur tarafına kuvve-i askeriyye sevk ideceği havadisinin Van ve Hakkari ve Kotur taraflarında ... beyn'en-nâs söylenmekte bulunmuş olduğu..." denilerek bu söylentilerin yöre ahalesinde tedirginlik oluşturduğu belirtilmektedir.

şikâyet kabilinden Osmanlı yönetimine başvurup aşiretler temelli gerginliği arttırması söz konusuydu.

Buna bağlı olarak İran'ın iddialarına göre, Osmanlı'nın doğudaki yerel idarecileri, bu havalideki Kürt aşiretlerinden başıbozuk diye tabir edilen atlı süvari askerleri oluşturmaya başlamıştı. Stratejiye göre bu aşiret askerleri, İran topraklarından geçirilecek ve fırsattan istifade ile iki taraf arasında tartışmalı olan bazı mevkiiler işgal edilecekti. Ayrıca yine bu başıbozuk aşiret askerleri vasıtasıyla bölgesel olarak çıkarılacak huzursuzluklar, yağma-gasp gibi faaliyetlerden İran tarafı zarar görecekti.⁶⁵

Bu iddiaları kesin bir dille reddeden Osmanlı yönetimi, İran'a gönderdiği yazılarda bu söylentileri, İran'ın sınır boylarındaki yerel yöneticilerinin çıkardığını beyan etmiştir. Böyle bir süreçte "*fitne kabilinden*" bazı kesimlerin iki tarafı birbirine düşürmek gibi bir niyet taşıdığını ortaya koymaya çalışan Osmanlı, hem tansiyonu düşürmeye çalışmış hem de böyle bir şeyin mümkün olmayacağını vurgulamıştır. Hatta doğudaki bazı mevkiilerden gönüllü bazı aşiret askerlerinin Erzurum'daki Osmanlı askeri birliklerine dâhil olmak için hareket ettikleri bilgisinin alındığına da temas edilmiştir. Ancak bu gönüllü aşiret askerlerinin İran topraklarına saldırma niyeti taşıma veya ihtilafı bazı yerleri ele geçirme gibi durumunun söz konusu olmayacağını altı çizilmiştir. Kaldı ki, başıbozuk tabir edilen bu aşiret askerlerine de pek güvenmeyen Osmanlı yönetimi, sınır boylarındaki aşiretlerin en azından savaş müddeti içerisinde zapturapt altına alınmalarının hesabını yapmıştır.⁶⁶

Osmanlı açısından aşiretler konusu bu haldeyken, 1854 yılı başlarında İran'ın el altından bazı konar-göçer Kürt aşiretleri tahrik ettiği ve kendi yanına çektiği gündem konusu olmuştur. İran tarafında Hoy mevkii, bu aşiretler meselesinin idare edildiği merkezi üs haline gelmiştir. İran, bu süreçte her çeşit propaganda aracını kullanmıştır.⁶⁷ Osmanlı yönetimi bu gelişmelerden rahatsızlığını ortaya koymuştur. Çünkü bu sefer de sınır boylarında öteden beri var olan ve bir türlü önü alınamayan konar-göçer aşiretlerin sebep olduğu sıkıntıların ve asayiş olaylarının artacağı endişesi yaşanmıştır. Aşiretler, fırsat kollayan kesimlerdi ve Osmanlı-Rus savaşı bahanesiyle yerel ahaliye yönelik yağma-gasp, hırsızlık gibi hallerini arttırabilirlerdi. Bu hususları İran tarafına anlatan Osmanlı yönetimi, aşiretler sorununun önüne geçilmesi adına birlikte hareket edilmesinin yerinde olacağını ve bu tip tahriklerden uzak durmanın gerekliliğini bildirmiştir. Nitekim İran tarafı da Rus yanlısı tutumundan vaz geçince, bu tip tahrikleri sonlandırmıştır.⁶⁸

Burada şunu da belirtmekte yarar vardır. Aşiretler temelli Osmanlı'nın doğu sınırlarında İran'la arasında bu tip gerginlikler varken, Kırım Savaşı'nda Osmanlı'nın doğu cephesinde işlerin pekte iyi gitmediği bir vakıadır. Savaşın ilk safhasında Osmanlı askeri bazı başarılar elde edip, Gürcistan içlerine kadar akınlar yapmış olmasına rağmen, sonradan işler tersine dönmüştür. Nitekim bu durumu ele alan tarihçiler bunun sebepleri arasında; askerin yetersizliği, başıbozuk ve gönüllü askerin çokluğu, iaşe ve malzeme sıkıntısı, komutanlar arası çekişme vb. gibi hususları vurgulamışlardır.⁶⁹

4- İngiltere'nin Rus-İran İttifakını Engellemesi, Osmanlı'nın Memnuniyeti

1854 yılı başlarında Tahran Sefiri Ahmed Vefik Efendi'nin gönderdiği bilgiler ışığında İran'daki gelişmeler yakından takip edilmeye çalışılmıştır. Ahmed Vefik Efendi, o süreçte İran yönetiminin özellikle de İran Şahı Nasıreddin Şah'ın, Rus elçisinin "*iğfalat ve ifsâdatına*" aldanarak Osmanlı sınırlarına yönelik böyle bir askeri girişimde bulunduğunu belirtmiştir. Ancak İngiltere'nin, vaziyetin yakından takipçisi olması hasebiyle harekete geçmesi ve Tahran'daki elçisi vasıtasıyla bu konuda İran'ı uyarması, İran yönetiminde ve Şah'ta bir çeşit geri adım atma

⁶⁵ BOA, HR. MKT. 65/67, 21 Muharrem 1270, (24 Ekim 1853).

⁶⁶ Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret*, s. 277-282.

⁶⁷ Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 42-43.

⁶⁸ Uluerler, *Osmanlı-İran Sınır ve Aşiret*, s. 285-287.

⁶⁹ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 338-339.

durumunu doğurmuştur. İngiltere'nin tehditkâr uyarıları Şah'ın da gözünü korkutmuştur. Bu durumu ifade eden Ahmed Vefik Efendi, kendi diplomatik meziyetlerine de vurgu yapıp, İran'ın, Rusya tarafına geçmesinin engellenmesinde önemli bir mesafe alındığını belirtmiştir. Hatta İran ile ilişkilerin “*tecdid-i münasebat*” seviyesine geldiğini de vurgulamıştır.⁷⁰

İran üzerinde İngiliz tehditlerine dayalı girişimin netice vereceğini anlayan Osmanlı yönetimi, İran'ın, Rusya ile İngiltere arasında kalmış halinden memnun olmuştur. Şubat 1854'te Tahran Sefiri Ahmed Vefik Efendi'ye yeni bir talimat gönderilmiştir. Bu talimata göre; şayet İngiltere'nin girişimlerine rağmen İran'da halen daha Rusya ile birlikte hareket etme durumu olursa ne yapılması gerektiği anlatılmıştır. Böyle bir gelişme karşısında Ahmed Vefik Efendi, derhal Tahran'daki İngiliz elçiliğiyle iletişime geçecek, Rus-İran ittifakına engel olma adına yapılması gerekenleri yapacaktı.⁷¹ Açıkçası Osmanlı Devleti, kendi gücüne dayalı olarak değil, İngiltere'nin gücüne bağlı olarak İran'ın dize getirileceği gerçeğiyle hareket etmiştir.

Osmanlı'nın, İran'la yaşadığı her sıkıntılı zamanda stratejik mevkilerden biri olan ve İran tehdidine maruz kalan Bağdat'taki gelişmelere bakacak olursak. 25 Ocak 1854 tarihli Bağdat havalisinden gelen yazıda, İran'ın tavırlarına ilişkin bilgiler yer almıştır. O sıralar İran'ın tekrar Kotur meselesine dair şikâyet kabilinden bazı mevzuları gündeme getirdiği belirtilmiştir. İran yönetimi, bir yandan da Azerbaycan havalisinde aldığı tedbirlerin Osmanlı'ya yönelik bir niyet taşımadığını, sadece kendi güvenlikleri dolayısıyla olduğunu zikretmiştir. Hatta bu tür konulara ait Osmanlı makamlarını ikna etme adına İran Sadrazamlığından gönderilen yazıların niteliğinden de bahsedilmiştir.⁷²

Tüm bu olup bitenler ve İran'a ilişkin gelen yazılar, askeri işlerle ilgili Osmanlı'nın en yetkili kurumu olan “*Bâb-ı Serâskeri'de*” müzakere edilmiştir. Buna göre, Osmanlı'nın Rusya ile olan harp durumuna dikkat çekildikten sonra, İran'ın tedbir ve tatbikat gibi vasıflandırdığı Azerbaycan taraflarındaki askeri hareketlilik durumu; “*ihtiyâtkârâne umûr-ı tabî'yyeden olarak*” görülmüştür. Kısaca Osmanlı yönetimi, İran'ı alttan alıp bu durumdan gücenenlik yaşamadığını belli etmeye çalışmıştır. Özellikle İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'nin izlediği siyasetle ilgili; “*tebeyyünat-ı halisâne tavrının nezd-i âli cenâb-ı mülükânede ziyadesiyle takdir bulmuş olmağla*” denilerek memnuniyet tekrar belli edilmiştir.⁷³ Bu ifadelerle bakıldığında, Osmanlı yönetimi de kullandığı diplomatik dile dikkat edip, İran'ı ürkütecek veya tahrik edecek bir üsluptan uzak durmaya çalışmıştır.

Bu meyanda bir yandan da Osmanlı yönetimi her türlü ihtimale karşı Osmanlı-İran sınırına yönelik askeri tedbirler almaktan geri durmamıştır. Bu çerçevede muntazam ve gayr-ı muntazam askeri birliklerin stratejik mevkiler olan Van ve Bayezid taraflarına gönderilmesinin yerinde olacağı düşünülmüştür.⁷⁴ Ahmed Vefik Efendi'nin yukarıda verdiğimiz raporları doğrultusunda İran'ın, Rusya yanında yer almaktan ve Osmanlı aleyhine bir tutum takınmaktan vazgeçtiğine dair emarelerin ortaya çıkmasından sonra, bu askeri birliklerin yerinde kalmasına karar verilmiştir. Bunun sebebi ise, Rusya ile olan harp esnasında buraların civar yerler olması dolayısıyla bu birliklerin yerinde kalmasının doğru olacağı düşüncesidir.⁷⁵

Bununla birlikte Osmanlı'da İran yönetimine ve izledikleri siyasete ilişkin itimatsızlığın bir neticesi olarak doğuda istihdam edilecek Osmanlı askerleri ile ilgili; “*asker-i merkûmenin oraca istihdamı mümkünattan ve bununla beraber ahvâl-i mazbûtaları cihetiyle İranluya pek de emniyet caiz olmayub*” denilerek durum net bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.⁷⁶

⁷⁰ BOA, A.MKT. NZD. 108/55, 13 Rebiülahir 1270, (13 Ocak 1854); Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 54.

⁷¹ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 81.

⁷² BOA, A.AMD. 50/58, 25 Rebiülahir 1270, (25 Ocak 1854); Nasrî, *Nâsreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 106.

⁷³ BOA, A.AMD. 50/58; Şahin, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 115-116.

⁷⁴ BOA, İ. HR. 110/5387.

⁷⁵ BOA, A.MKT. NZD. 108/55.

⁷⁶ BOA, A.MKT. NZD. 108/55.

1854 senesi bahar mevsiminde İran'ın, Kırım Savaşı'nda izleyeceği tutuma yönelik Osmanlı'da ortaya çıkan görüş, İran'ın tarafsız kalacağı kanaatine dönüşmüştür. Bununla birlikte her zaman için olası bir İran saldırısıyla, İran'ın işgal edebileceği yerlere ilişkin tahminler de yapılmıştır.⁷⁷ Bilhassa Osmanlı ile İran arasında uzun zamandan beri tartışmalı olan yerlerin dışında Van, Bayezid, Hakkari, Musul ve Bağdat tarafları riskli yer olarak görülmüştür.⁷⁸ Açıkçası Osmanlı yönetimi her türlü olasılığa karşı ihtiyatı elden bırakmak istememiştir.

1854 yılı yaz aylarına gelindiğinde İran'daki duruma dair Osmanlı eline ulaşan bilgiler epeyce detaylıdır. Bu bilgiler İran'ın bu süreçte yaşadığı sıkıntıları da gözler önüne sermektedir. Nitekim İran'ın Petersburg'daki Maslahatgüzarı Mahmud Han'ın, Rusya ile ilgili verdiği haberler ve Rusya'nın, İran'ın ittifaktan caymasından kaynaklanan öfkelerini anlatan raporları dikkat çekicidir. Bu bağlamda Rusya, İran üzerindeki baskı ve tehditlerini had safhaya varırmıştır. Rus yönetimi, İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'yi hedef almıştır. Mirza Ağa Han Nuri'nin, İran Şah'ı razı olmuşken araya girip Şah'ı Rusya ile olan ittifaktan caydırmasının, Rusya üzerindeki tesirlerine dikkat çekilmiştir. Rus yönetimi, İran Sadrazamına olan öfkelerini belli edip, bunun ileriki zamanlarda karşılığının sorulacağı şeklindeki tehdit yollu söylemlerden geri durmamıştır. Gelişmelerden çok rahatsız olan Çar I. Nikola da öfkeli bir halde, Petersburg'daki Mahmud Han'a olan bitenlerle ilgili olarak; "*hükümet-i İraniyeden ale'l-husus sadr-ı müşârün-ileyhden acısının çıkarılacağı*" söylemiştir.⁷⁹ Görüldüğü kadarıyla Rusya, İran'ı zor duruma sokacak bir durumun oluşmasını bekler olmuştur.

Rusya'nın bu beklentisi de uzun sürmemiştir. Zira o sıralar İran'ın, Hazar denizinde Rusya'ya sınır olan mevkiiler ki, Enzil(?) kalesinden Esterabâd'a kadar Mazenderân eyaletinin bazı yerlerinde yapacağı bina vs. düzenlemeler ile ilgili mühendisler ve memurlar tayin etmesi, Rusya'ya beklediği fırsatı vermiştir. 1854 yılı Haziran sonlarında bu konularla ilgili tayin edilen Rus maslahatgüzarı, Tahran'a gelip Şah'ın huzuruna çıkmıştır. Rus maslahatgüzarı, Rusya ile İran arasında 1828 yılında imzalanmış olan Türkmençay Antlaşmasına⁸⁰ atıfta bulunarak, İran'ın Mazenderân taraflarında yaptıkları düzenlemelerden Rusya'nın rahatsız olduğunu belirtmiştir. Bir nevi tehdit içerikli bu çıkıştan huzursuz olan İran yönetimi, Rus maslahatgüzarına, kendi toprakları üzerinde alacağı tedbirlere, Rusya'nın hangi nazarla bakacağını umursamadığını beyan etmiştir. Hatta nasıl ki, Rusya Gürcistan taraflarında dilediği gibi hareket ediyor ve kimse buna bir şey demiyorsa, İran'ında kendi toprağı olan Mazenderân'daki tasarruflarına kimsenin müdahale edemeyeceğini söylemiştir.⁸¹

İran'ın, Rusya'ya yönelik böyle bir karşılık vermesi ve kendine olan güveni konusunda, o sıralar Osmanlı yanında Rusya'ya karşı savaşa girmiş olan İngiltere ve Fransa faktörünü de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bilindiği üzere Mart 1854'te İngiltere ve Fransa, Osmanlı ile kurduğu ittifak çerçevesinde Rusya'ya karşı harp açmıştı. Rusya'nın işinin bundan böyle pek de kolay olamayacağı ortaya çıkmıştı.⁸²

İran'a yüklenmeye devam eden Rusya'nın, tehdit kabilinden Mezenderân'ı işgal edeceği söylentileri o sıralar sıkça dile getirilir olmuştur. Rusya'nın İran'ı korkutma ve yanına çekme siyaseti çerçevesinde Tebriz'i bile işgal edeceği yönündeki haberler Ahmed Vefik Efendi tarafından Osmanlı yönetimine iletilmiştir. Hatta böyle bir durum vuku bulursa yani, İran'ın

⁷⁷ BOA, A.MKT. UM. 155/78, 14 Receb 1270, (12 Nisan 1854).

⁷⁸ BOA, A.AMD. 50/58; Ayrıca bkz. Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 41-43.

⁷⁹ BOA, İ.HR. 112/5486, 15 Şevval 1270, (11 Temmuz 1854).

⁸⁰ Bu antlaşma İran'ın imzaladığı en ağır antlaşmalardan biridir. Aynı zamanda bu antlaşmanın tesirleri Osmanlı Devleti'nin 1829 yılında Rusya ile imzaladığı Edirne Antlaşmasında da kendini göstermiştir. Türkmençay Antlaşması'nın niteliği, içeriği ve tesirleri hususunda geniş bilgi için bkz. Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 14, S 36, Erzurum 2008, s. 187-196.

⁸¹ BOA, İ.HR. 112/5486.

⁸² Fahir Armaoğlu; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, TTK, Ankara 1997, s. 240-241.

mecburiyetten Rusya tarafına geçmesi veya tam tersi Rusya tehditlerine karşı Osmanlı'dan yardım istemesi halinde, ne gibi bir tavır alınacağı Osmanlı'nın gündemine gelmiştir.⁸³

Bu gelişmelerden memnun olan Osmanlı yönetimi; “*kırk yıllık dostlar bütün bütün bozuşmuş gibi davranmaktadır*” diyerek kısa bir müddet önce Rusya ile ittifak kuran İran'ın, birden nasıl zıt bir siyasi düzleme kayıp, Rusya'nın karşısına geçtiğini gözlemlemiştir.⁸⁴ Aslında bu noktada Osmanlı Devleti, bir hususa daha dikkati çekerek, tarih boyunca ikili bir siyaset izleyen İran diplomasisinin, ne kadar güvenilmez olduğunu ortaya koymak istemiştir.

Zira aynı Osmanlı arşiv kaydında ifade edildiği üzere, İran 1853 yılında, başıbozuk diye tabir edilen gayr-ı nizami askeri birliklerle Merv kalesi başta olmak üzere Türkmen illeriyle Hive taraflarını kuşatıp, buradaki Sünni Türklerin açlıktan kırılmasına seyirci kalmıştır. Hatta bu kuşatmadan ancak üç yüz kadar insan canını kurtarıp Herat tarafına kaçabilmiştir. Buna bağlı olarak Horasan taraflarının asayişinin bozulduğuna dikkat çeken Osmanlı yönetimi, her halükârda İran sınırında asker istihdam etmenin gerekliliğine kanaat getirmiştir. Çünkü İran'ın, ne zaman ne yapacağını kestirmenin mümkün olmadığı vurgusu, meseleyi açıkça belli etmiştir.⁸⁵

5- Osmanlı-İran İlişkilerinde Normalleşme

Osmanlı yönetimi, 1854 senesi sonbaharında İran'dan gelen olumlu haberlerden memnurluk duymuştur. Ahmed Vefik Efendi, Rus-İran ittifakının son bulduğunu ve İran'ın yapıcı bir dil geliştirmeye başladığını bildirmiştir. Osmanlı Devleti, hemen sınır bölgelerindeki idarecilerini uyararak herhangi bir olumsuz davranışta bulunmalarını istemiştir. Özellikle İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'nin yapıcı tutumu, Osmanlı yönetiminde kendisine karşı duyulan memnuniyeti daha da arttırmıştır.⁸⁶ Yine siyasi normalleşmeye bağlı olarak İran yönetimince Osmanlı'ya yöneltilmiş olan, Bağdat taraflarındaki İranlılarla/Şiiilerle ilgili sıkıntıları ve Kotur meselesiyle ilgili gelişmeler konusunda Osmanlı, diplomatik üslupla ve ılımlı bir yaklaşımla cevaplar vermiştir.⁸⁷

İran Dışişleri Bakanı 18 Kasım 1854 tarihinde İran'ın tarafsızlığını bildiren mektubu Tahran'daki Osmanlı elçisine iletmiştir. Ahmed Vefik Efendi bundan sonra İran'ın, Osmanlı aleyhine bir girişimde bulunmayacağına kanaat getirmiş ve Osmanlı yönetimini de bilgilendirmiştir. Buna göre o zamana kadar İran'ın yaptığı bir dizi askeri hareketliliğin sebepleri olarak; sınırlardaki düzeni sağlamak, sınır boylarında meseleler çıkaran aşiretleri kontrol altına almak olduğu belirtilmiştir.⁸⁸

Gelişmelerden oldukça rahatsız olan Tahran'daki Rus Sefiri ise, her hâlükârda İran Sadrazamı başta olmak üzere İran yönetimini Rusya tarafına çekmek için son bir hamle olarak bazı entrikalara kalkışmış, ancak bunun da tesiri olmamıştır. Bu meyanda İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri, Kırım Savaşı'nda İran'ın tarafsız kalacağı konusunda Osmanlı yönetimine kesin teminatlar vermiştir. Onun bu tavrı Osmanlı yönetimince “*usûl-ı akilâne*” bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁸⁹

Osmanlı Devleti, bundan böyle Rusya'nın tahrikleri hangi boyutta olursa olsun İran'ın bunlara kapılmayacağını tahmin etmiştir. Bu hususta İran'ın İstanbul'daki maslahatgüzarına “*mahsusen tebliğ ve ifade ve devleteynin cihet-i câmiâ-ı İslâmiyye nokta-i nazarından*” hareket ettiği vurgusu yapılmıştır.⁹⁰

Gerçi bu tip ifadeler üç yüz yılı aşkın süre zarfında Osmanlı-İran ilişkilerinde yaşanan gerginlikler bağlamında çokça dile getirilmiş, ancak böyle ortak bir İslami hassasiyet anlayışı etkili

⁸³ Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 57.

⁸⁴ BOA, İ.HR. 112/5486.

⁸⁵ BOA, İ.HR. 112/5486.

⁸⁶ Şahin, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 117.

⁸⁷ BOA, A.AMD. 50/58.

⁸⁸ Nasrî, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 110.

⁸⁹ BOA, A.MKT. UM. 155/78; Şahin, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 115-117.

⁹⁰ BOA, A.MKT. UM. 155/78.

olmamıştır. Bu durumu tarih boyunca iki taraf arasında yaşanmış olan Sünni/Şii zıtlaşmasının bir yansıması olarak kabul etmenin yanında, siyaseten rakip olan iki yapının çekişme zemini olarak da görmek gerekir.

Kısacası 1854 senesi sonlarından itibaren İran yönetimi, kesin ifadelerle gerek Tahran'daki Osmanlı Elçisi Ahmed Vefik Efendi'ye gerekse İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla Osmanlı yönetimine teminatlar vermiştir.⁹¹ Vurguladıkları husus, Osmanlı'nın Kırım Savaşı dolayısıyla var olan meşguliyetini bir fırsat olarak değerlendirmeyecekleri şeklinde olup, özellikle İran'ın İstanbul'daki maslahatgüzarı, Osmanlı yönetiminde böyle bir zannın oluşmasını bile asla kabul etmeyeceklerini beyan etmiştir.⁹²

Bu arada Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı ile İran arasında yürütülmekte olan sınır tespiti çalışmaları, tartışmalı mevkiiler ve aşiretler konusuna ilişkin olarak da İran tarafı bir nevi iyi niyet gösterisi olarak, Osmanlı'nın Rusya ile olan harbine vurgu yapıp, bu konuların ertelenmesini önermiştir. Hatta Osmanlı ile İran arasında 1849 yılından beri süre gelen bu tartışmalara ilişkin komisyon çalışmalarında Rusya'nın "*garazkâran*" tavrından duyulan rahatsızlık Osmanlı yönetimince dile getirilip, Rusya'nın bu konuları sürekli bir tahrik vesilesi olarak kullandığı belirtilmiştir.⁹³

İşte böyle diplomatik oyunların kol gezdiği süreçte İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri'nin net duruşu ve İran'ı, Osmanlı aleyhine Rusya yanında yer almasını engelleyici tavrı Osmanlı yönetiminde önemli bir gelişme olarak görülmüştür.⁹⁴ Ona duyulan bu memnuniyet Osmanlı resmi kayıtlarına övücü ifadelerle geçmiştir.⁹⁵

Ortaya çıkan bu ılımlı hava neticesinde Osmanlı, İran'a yönelik kullandığı diplomatik dile daha da dikkat etmiştir. Hatta kimi zaman sanki iki taraf arasında eskiye dayalı huzursuzluklar ve hali hazırda sınır meseleleri ile ilgili yaşanan sıkıntılar yokmuş gibi dostane bir üslup kullanılmıştır.⁹⁶

Bunun yanında Osmanlı yönetimi, yukarıda bahsedilen İran'ın teklifi olan sınır müzakerelerinin Kırım Savaşı dolayısıyla ertelenmesi hususuna da şöyle bakmıştır. Bu görüşmelerin bütün olarak ertelenmesine gerek olmadığı, yani Rusya ile olan savaşın bitimine kadar - ki, savaşın daha 1854 yılı itibarıyla ne zaman biteceği belli değildi- tehirinin doğru olmayacağı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti, yürütülmekte olan müzakerelerde ana başlıklar üzerindeki görüşmelerin devamından yana tutum takınmıştır.⁹⁷

Sonuç itibarıyla İranlı tarihçi Nasırî, Kırım Savaşı'na ilişkin yaşananlar ve sonrasında ortaya çıkan tabloyu değerlendirirken çok çarpıcı bazı tespitler yapmıştır. Nasırî'ye göre, İran'ın Kırım Savaşı müddeti içerisinde ortaya koyduğu istikrarsız siyaset, kendisine hiçbir menfaat sağlamamıştır. Ne Osmanlı İran'a tam anlamıyla itimat etmiş, ne de İngiltere olan bitenlerden memnun kalmıştır. Rusya da ilk başta ittifaka yanaşan ve imza atan İran'ın, bundan caymasından son derece rahatsız olmuştur. Kısacası hiçbir tarafı memnun edemeyen İran'dan bunun hesabı, Herat Savaşı sürecinde 1856-1857 yıllarında İngiltere tarafından ağır bir şekilde sorulmuştur.⁹⁸

Kırım Savaşı sonunda Rusya'nın mağlubiyeti ve Osmanlı ile müttefiklerinin galibiyetini değerlendiren Ahmet Cevdet Paşa, İngiltere'nin gücüne dikkat çekmek için sarf ettiği şu sözler savaşın seyrini ve sonucunu gözler önüne sermektedir. "*parası çok ve anasır-ı harbiyyesi her*

⁹¹ Türk, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 58-59.

⁹² BOA, A.MKT. UM. 155/78.

⁹³ BOA, A.MKT. UM. 155/78.

⁹⁴ Şahin, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 117.

⁹⁵ BOA, A.MKT. UM. 155/78.

⁹⁶ BOA, A.AMD. 50/58.

⁹⁷ BOA, A.MKT. UM. 155/78.

⁹⁸ Sykes, *A History of Persia*, Vol. II, s. 451-452; Nasırî, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 110.

*devletten ziyade kuvvetlidir.*⁹⁹ Bu ifadeler bile İngiltere'nin sadece ekonomik ve askeri gücü bağlamındaki durumunu ortaya koymasının yanında, dünya diplomasisindeki gücünü ve Ortadoğu coğrafyasıyla ne kadar alakalı olduğunu da göstermektedir. Zaten yukarıdaki ilgili kısımlarda ifade etmeye çalıştığımız üzere, Rus-İran ittifakı ve Kırım Savaşı'nda İran'ı yanına almak isteyen Rusya'ya karşı bu senaryoyu boşa çıkaran güç İngiltere'ydı. Her ne kadar Osmanlı diplomasisi de o zaman iyi bir iş çıkartmıştıysa da, Rus-İran ittifakını engelleyen sadece Osmanlı diplomasisinin becerisi değildi.

Bu durumu teyit eder biçimde 1855 yılında Osmanlı'nın Berlin sefiri Kemal Bey'in bazı tespitleri olmuştur. Kemal Bey, vakti zamanında İran'da görevli bulunmuş olmasından hareketle İran'ın siyasetiyle ilgili olumsuz kanaatlerini de belli ettikten sonra, o sıralar Rusya'da Çar I. Nikola'nın ölümü ve yerine II. Alexandre'in geçmesiyle olabilecek yeni gelişmelere dikkat çekmiştir. Özellikle yeni Çar'ı tebrik için gelen İran heyeti vesilesiyle Rusya'nın olanları unutup tekrar İran'ı yanına çekme girişiminde bulunabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Yine Kemal Bey, Şiîlik-Sünnilik çekişmesi bağlamında Bağdat ve Kerbela gibi Osmanlı topraklarına yönelik İran niyetlerine vurgu yapmıştır. En nihayetinde de kendisi, İran'ın emelleri ne olursa olsun onları durdurabilecek tek gücün İngiltere olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰

Sonuç

Kırım Savaşı, hangi açıdan ele alınırsa alınsın XIX. asrın ikinci yarısı itibariyle devrin büyük güçleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki çıkar çatışmasıdır. Savaşı başlatan Rusya, Osmanlı'ya karşıymış gibi görünüp kutsal yerler gibi göstermelik bazı meseleleri ortaya koyarken, İngiltere, nihai hedefin kendisi olduğunu fark etmiştir. Nitekim o dönemdeki diplomasi arenasında meydana gelen gelişmelere bakıldığında bu durumun ne kadar açık bir şekilde tezahür ettiği de ortadadır.

Bu savaşın Osmanlı açısından seyri, İngiltere ve Fransa yönlendirmelerine göre şekillenirken, bu iki devletle kurulan ittifakın mahiyeti de Şark Meselesinin birinci safhasını oluşturan Osmanlı toprak bütünlüğünün savunulması gayesine dayalıdır. Vaziyet bu merkezde iken, birden Rusya'nın savaşın coğrafyasını genişletme ve kendince hem Osmanlı'yı zora sokma hem de İngiltere'ye mesaj verme adına İran'ı da işin içine çekmesinin neticesini, en iyi kavrayan devlet yine İngiltere'dir. Zira yukarıdaki kısımlarda izah etmeye çalıştığımız üzere Osmanlı yönetimi, Rusya ile İran arasında ittifak kurulması ve İran'ın Rusya yanında savaşa girme ihtimalini, eskiden beri var olan, İran'ın, zor durumdaki Osmanlı'dan istifade etme yöntemi olarak algılamıştır. Ancak İngiltere, Rus-İran ittifakının yansımalarının Asya ve Hindistan boyutu olduğunu bildiğinden bu ittifak hadisesinin tamamen kendisine yönelik bir hamle olduğunu da fark etmiştir.

Rus-İran ittifakının ortaya çıkmasından sonra Osmanlı yönetimi kendince sınır boylarında tedbirler alma ve İran'a diplomatik uyarılar vererek bu işten caydırma yoluna gitmeye çalışırken, İngiltere, tehditlerle ve İran'daki Sadrazam Mirza Ağa Han Nuri üzerinden baskı kurup sonuca ulaşmıştır. Tüm bu süreç değerlendirildiğinde İran; bir yandan Rus tehdidi ve yerine göre Rusya'nın kendisine vaat ettiği Osmanlı'ya ait bazı toprakları elde etme ümidini taşıırken, bir taraftan da İngiliz baskısına maruz kalmıştır. Basra Körfezi üzerinden askeri çıkartma yapma söylemini ortaya koyan İngiltere'nin bu tehdidi sonuç vermiştir. Neticede 1853 yılı Eylül ayı itibariyle Rusya ile ittifak kuran İran Şahı'nın, 1854 yılı başlarından itibaren geri adım atmasını ve ittifaktan vazgeçmesini bu açıdan değerlendirmek mümkündür.

Tüm bu olan bitenler bağlamında diplomatik olarak yürütülen görüşmelerde Osmanlı açısından Tahran Sefiri Ahmed Vefik Efendi, İran Sadrazamı Mirza Ağa Han Nuri, Rus Elçisi Dolgoruki ve İngiliz Maslahatgüzarı Thomson'un etkileri de unutulmamalıdır. Kırım Savaşı'nda İran'ın Rusya ile ittifakının engellenmiş olması, Osmanlı ve İngiltere açısından bir başarıdır. Tabi bu başarıda en büyük pay devrin süper gücü mesabesinde olan İngiltere'nindir.

⁹⁹ Cevdet, *Tezâkir 1-12*, s. 65.

¹⁰⁰ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, s. 92.

Osmanlı ve İran gibi -mezhebi farklılıklar olmasına rağmen- iki Müslüman devletin bu devirde ne kadar zor durumda oldukları, kendileri üzerindeki siyasi oyunların hangi boyutlarda olduğunun farkında olmadıkları, en azından kendi sorunlarını bile kendi aralarında çözememiş olmaları, meselenin belki de en önemli cephesini oluşturmaktadır. Açıkçası XIX. asrın ikinci yarısında cereyan etmiş bu hadisenin temel dinamiklerindeki unsurları göz önünde bulundurduğumuzda, Batı dünyasının büyük güçlerinin İslam/Ortadoğu coğrafyasına yönelik her çeşit senaryoları olduğu unutulmamalıdır. Osmanlı ve İran açısından bu sürecin aşamaları iyi düşünüldüğünde, iki devletin ne kadar dışa bağımlı oldukları ve bu güç odaklarının etkisi altında kaldıkları da ortadadır. Nitekim Kırım Savaşı sonrası döneme bakıldığında tablo daha da netleşmektedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- BOA, A. AMD. 49/18.
BOA, *İradeler Dâhiliye*, 292/18362.
BOA, *İradeler Hariciye*, 112/5486.
BOA, *İradeler Hariciye*, 110/5387.
BOA, HR. MKT. 65/67.
BOA, A. MKT. NZD. 108/55.
BOA, A. AMD. 50/58.
BOA, A. MKT. UM. 155/78.

Tetkik Eserler ve Makaleler

- AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C VII, Matba'a-i Osmanî, Dersa'âdet 1309.
_____, *Tezâkir 1-12*, Yayınlayan Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991.
AKBULUT, İlhan, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 208, Şubat 2014.
AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994.
ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, çev. İdil Sezer, YKY yayınları, İstanbul 2010,
ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK, Ankara 1997.
BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Komisyon, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Ankara, 2006.
DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.
GENCER, Ali İhsan, "Tanzimat Fermanı'ndan (1839) 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C XI, İstanbul 1989.
İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, V. Cüz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
KARADENİZ, Yılmaz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.
_____, *İran Tarihi 1700-1925*, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.
KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi C. V*, TTK, Ankara 1991.
KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK, Ankara 2011.
MARTİN, Vanessa, "Social Networks and Border Conflicts. First Herat War, 1838-1841", *War & Piece in Qajar Persia*, Edited by. Roxane Farmanfarmanian, New York 2008.

- NASIRÎ, Muhammed Rıza, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1977.
- POOLE, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, çev. Can Yücel, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 2011.
- SYKES, Percy M., *A History of Persia*, Volume, II, London, 1915.
- ŞAHİN, Hasan, "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri", *Osmanlı*, Cilt II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- ŞİROKORAD, A.B., *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları: Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.
- TEMPERLEY, Harold, *England and The Near East, The Crimea*, Frank Cass Company, London, 1964.
- TÜRK, İbrahim Caner, *Kırım Harbi Esnasında Osmanlı-İran Münasebetleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, C. I, TTK, Ankara 1987.
- ULUERLER, Sıtkı, "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", *Turkish Studies*, Volume, 10/5, Spring 2015.
- _____, *Osmanlı-İran sınır ve Aşiret (1800-1854)*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2015.
- YEŞİLOT, Okan, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C 14, S 36, Erzurum 2008.

EK 1

BOA, A. MKT. UM, 155/78. 14 Receb 1270, (12 Nisan 1854).

Osmanlı yönetimi tarafından Tahran Sefaretine gönderilen yazı.

